

ҚАЗАҚ ЖАСТАРЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ РУХЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ТҮРКІЛІК ДҮНИЕТАНЫМДАҒЫ БІЛІМ МЕН ТӘРБИЕ МӘСЕЛЕЛЕРІНІҢ МАҢЫЗЫ

БАЛАПАШЕВ Б.С.*, ХАЛИЛ Г.

*Балапашев Бекен Сарсенгалиевич – Гуманитарлық ғылымдар магистрі, Қазақстан халқы Ассамблеясы және әлеуметтік-саяси пәндер кафедрасы, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе қ., Қазақстан.

E-mail: beken.balapashhev@bk.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7744-2008>

Халил Гюнай – PhD, Қазақстан халқы Ассамблеясы және әлеуметтік-саяси пәндер кафедрасы, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе қ., Қазақстан.

E-mail: hall.gnauy@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1503-7415>

Аңдатпа. Мақалада қазақ жастарының ұлттық рухын қалыптастырудың негізгі факторы ретінде Түркі дүниетанымы контекстіндегі білім беру мен тәрбиелеу проблемаларының маңызы қарастырылады. Автор білім мен тәрбие қоғам дамуының іргелі негіздері ретінде танылғанына қарамастан, олардың тиімділігі түркі философиясының өзегін құрайтын моральдық және рухани құндылықтармен үйлескенде ғана ашылатынын атап көрсетеді. Зерттеу барысында көрнекті ойшылдар — Әл-Фараби, Ахмет Яссауи, Шәкәрім, Абай және түркі зияткерлік дәстүрінің басқа да өкілдерінің рухани мұраларына талдау жасалады. Олардың білім мен адамгершіліктің үйлесімділігі, жеке тұлғаны рухани жетілдіру, жауапкершілікке тәрбиелеу және қоғамдық игілікке ұмтылу туралы көзқарастарына ерекше назар аударылады.

Жаһандану жағдайында ұлттық сана мен мәдени тұтастықты сақтау мәселесі қоғамның рухани негіздерінің тұрақтылығы құндылықтардың сабақтастығымен анықталатын түркі философиясы идеяларының объективті арқылы қарастырылады. Яссауидің ізгілік, рухани жетілу және әлеуметтік жауапкершілік туралы ілімі қазіргі жастарды тәрбиелеуде әдіснамалық тірек бола алатындығы дәлелденді. Мақалада сонымен қатар білім беру жүйесіндегі ұлттық құндылықтардың, Ана тілі мен рухани-адамгершілік тәрбиенің рөлі ашылады. Талдау негізінде түркі дүниетанымына негізделген рухани-адамгершілік тәрбие ұлттық иммунитетті нығайтудың, бірегейлікті сақтаудың және орнықты ұлттық рухты қалыптастырудың маңызды тетігі болып табылады деген қорытынды жасалады.

Түйін сөздер: білім, ғылым, тәрбие, түркілік дүниетаным, философия.

Кіріспе.

Жаһандану мен қарқынды әлеуметтік өзгерістердің қазіргі дәуірінде білім мен тәрбие мәселелері ерекше өзектілікке ие болады, өйткені олар адами капиталдың сапасын, мәдени дәстүрлердің тұрақтылығын және қоғамның рухани даму дәрежесін анықтайды. Қазақстан үшін бай тарихи-философиялық мұрасы бар мемлекет ретінде ғасырлар бойы халқымыздың адамгершілік бағдарлары мен рухани құндылықтар жүйесін қалыптастырған түркі дүниетанымына Үндеу ерекше маңызға ие.

Әл-Фараби, Ахмет Яссауи, Абай, Шәкәрім және т.б. ойшылдардың еңбектерімен ұсынылған түркі философиясы білім, адамгершілік және рухани жетілу бірлігінің қажеттілігін баса көрсете отырып, адамның, қоғамның және әлемнің үйлесімділігі туралы тұтас түсінік береді. Бұл идеялар жаһандық мәдени әсерлер ұлттық бірегейлікті жоғалтуға, рухани бағдарлардың әлсіреуіне және Жастардың құндылық басымдықтарының деформациясына әкелуі мүмкін жағдайларда ерекше маңызға ие болады.

Қазақстанның қазіргі заманғы білім беру жүйесі білім беруді ғана емес, сонымен қатар рухани-адамгершілік қасиеттерге, жоғары әлеуметтік жауапкершілікке және тұрақты ұлттық санаға ие тұлғаны қалыптастыруды өз міндетіне қояды. Осыған байланысты түркі дүниетанымына үндеу тәрбие процесін жаңғыртудың аса маңызды әдіснамалық негізіне айналады.

Осы зерттеу түркі ойшылдарының рухани мұрасын талдауға және оның қазіргі жағдайда қазақ жастарының ұлттық рухын нығайтудағы рөлін анықтауға бағытталған.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Зерттеу материалдары түркі ойшылдарының философиялық, тарихи-мәдени және педагогикалық еңбектері, соның ішінде Әл-Фараби, Ахмет Яссауи, Абай, Шәкәрім

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің хабаршысы, №4 (82), желтоқсан 2025
Әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар-Социально-гуманитарные науки-Social and humanities sciences
шығармалары, сондай-ақ жаһандану жағдайындағы рухани тәрбие, ұлттық бірегейлік және
білім беруді дамыту мәселелеріне арналған заманауи ғылыми еңбектері болды. Түркология,
мәдениеттану, акмеология және педагогикалық антропология саласындағы зерттеулер,
сондай-ақ Қазақстан Республикасының Білім беру саясатын реттейтін нормативтік құжаттар
Қосымша дереккөздер болды.

Зерттеудің әдіснамалық негізі түркі дүниетанымын тұтас рухани-философиялық жүйе
ретінде қарастыруға мүмкіндік берген жүйелі, мәдени және тарихи-салыстырмалы тәсілдер
қағидаттары болып табылады. Ойшылдар еңбектерінің мазмұнын талдау үшін мазмұнды
талдау әдістері, герменевтикалық әдіс және философиялық-педагогикалық интерпретация
әдісі қолданылды, бұл тәрбие мен біліммен байланысты негізгі идеялар мен құндылықтарды
анықтауды қамтамасыз етті.

Салыстырмалы-аналитикалық әдіс рухани тәрбие туралы дәстүрлі түркі идеяларын
қазіргі білім беру тұжырымдамаларымен салыстыру үшін қолданылды. Аксиологиялық
талдау элементтері қазақ жастарының дүниетанымын қалыптастырудағы ұлттық
құндылықтар мен моральдық-этикалық нормалардың ролін анықтауға мүмкіндік берді. Осы
әдістердің кешені алынған нәтижелердің дұрыстығы мен ғылыми негізділігін қамтамасыз
етті.

Адамзат баласын алға жетелейтін және оның өлшемі болатын екі нәрсе бар. Ол – білім
мен тәрбие. Білімді адам, тәрбиелі ел қай уақытта болса да қоғамның алға жылжуына
септігін тигізеді. XX ғасырдың әлеуметтанушысы П. Сорокин: «Әрбір қоғамның тағдыры
оның адамдарының сапасына байланысты. Ақымақтар мен қабілетсіздерден тұратын қоғам
еш уақытта табысқа жетпейді. Олардың қолына керемет конституция, бағдарлама берсең де,
тамаша қоғам жасай алмайды. Керісінше, білімді, жігерлі адамдардан тұратын қоғам
жетістікке жеткізеді» [1].

XXI ғасыр білімділер мен ғылым ғасыры. Бірақ білім мен ғылымның келеңсіз жағы тым
әсер етіп, билік құруда. Осыны ерте байқаған ғұламаның бірі - Шәкәрімнің мынадай пікірі
бар: «Адамның табиғатын қандай игі күш-жігермен түзетуге болады? Білімді адамдар
кәсіптің құпияларын біледі, олардың шексіз мүмкіндіктері бар, алайда білімді адамдар
өздерінің білімін қайда, қай істе пайдаланады?» - деп сұрақ қойып оған өз көзқарасын
білдірді. «Менің білуімше - адамдар білімнің көмегімен өлім себетін қарулар жасауды
үйренді, улы газдарды ойлап тапты, бірін-бірі жабайы аңдарды атқандай қырып-жойды,
күштілері әлсіздерін құл етті, бүкіл планетамыз қанға бөкті». Осы мәселелер жөніндегі
пікірін Шәкәрім ары қарай былай жалғастырады: «Адамдарды еңбек етуге үйрету
қажет,білімді болуға үйрету қажет, бірақ адам бойындағы адамгершілік кемтарлықты жоюға
мұның бәрі жеткіліксіз. Адамды тәрбиелеу барысында ар-ождан ғылымын енгізу қажет.
Ғалымдар осы жөнінде ойлануы, бұл теорияны баршаға міндетті пән ретінде жасауы тиіс.
Адамдарда кішкентайынан бастап асқан парасаттылық, өзін-өзі құрметтеу сезімін тәрбиелеу
қажет, бұлар жануарларға тән инстинкттерді, зиянды құмарлықты жоюға көмектесуі тиіс.
Сонда ғана адам мен адамзаттың түзелетіне үміт артуға болады...» [2].

Білімді адам залалды немесе ізгілікті істі жүргізуі мүмкін. Сондықтан білім мен тәрбие
туралы мәселе көтергенде ізгілік бірінші орында тұруы керек. Антика заманының ойшылы
Сократ айтқан екен: «Нашар тамақ ішкен кезде адам ағзасының қалай бұзылатыны сияқты,
білім ізгілікті болмаса, адам да сондай рухани күйзеліске түседі». Әл Фараби болса,
«Тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың қас жауы» деп бекер айтпаса керек. Сондықтан
білімді деп – ізгілікті білімі бар адамды айтқанымыз орынды. Қазақстанның бүгінгі
жағдайында қазақ тілін білмеген, қазақ әдебиетін оқымаған, тарихтан бейхабар, қазақ
газеттерін қарамайтын адамды білімді деп айта алмаймыз. Білім дегенді нақты бір кеңістікте
қарастыратын болсақ, яғни Қазақстан жағдайында, елде тұратын азаматтар елдің 65 пайызын
құрайтын қазақ халқының тілін, мәдениетін, тарихын білмесе, оларды білімді адамдар
қатарына жатқызу дұрыс емес. Бұл жерде білім беру арқылы патриотизмді қалыптастыруға
негіз табуымыз қажет. Орыс ағартушысы Н.Г.Чернышевский «Өз Отанына салқын адам
бүкіл адамзатқа да опа бермейді» деген болатын. «Елдік мұрат жолындағы ұлы ерлік

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің хабаршысы, №4 (82), желтоқсан 2025
Әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар-Социально-гуманитарные науки-Social and humanities sciences
әрқашан аталарымыздың бойынан табылған. Мысалы, елімізде өмір сүріп жатқан өзге
этностар Абылай хан, Бөгенбай батыр, Қабанбай батыр, Ахмет, Әлихан, Мұстафа
Шоқайларды Отанын қорғаған батырлар ретінде танып, өз қаһармандары ретінде
қабылдаулары керек» [3].

Осы орайда қазіргі қазақ ұлтына жаны ашитын әрбір оқытушы болсын, үйретуші
болсын бірінші кезекте үйретуді ұлттық құндылықтан бастағаны дұрыс. Ол болмаса ұлттық
тәрбие, білім мен мәдениет болмай дамыған елдер қатарынан өзіміздің кім екенімізді
айқындап алу өте қиын. Біз даналардың, ғұламалардың ұрпағымыз. Ерте түркілерді
айтпағанның өзінде орта ғасырдағы – Әл Кинди, Әл Фараби, Ибн Сина, Әл Хорезмилардың
рухани саладағы еңбектерін қоспағанда ашқан жаңалықтары мен ғылымдағы жетістіктері де
жетіп артылады. Тоғызыншы ғасырда өмір сүрген мұсылман ғалымы Әл Хорезми алгебра
мен арифметика ғылымының жүйелі түрде негізін қалады. Көптеген зерттеу жұмыстарын
жүргізіп барып қолға алған «Әл Жәбр уәл-Мұқабалә» атты еңбегі он екі ғасырдан кейін өмір
сүрген күллі Батыстық математиктерге бағыт сілтеп, жол ашты. Ренессанс уақытының ірі
математигі Героламо Кардано Хорезмиді өмірден өткен он екі данышпанның біріне қосқан.
Нөл цифры алғаш рет Хорезмидің есеп өнері жайлы еңбектерінде кездескен. Хорезми егер
ондықтар қатарында сан болмаса, реттілікті сақтау үшін кішкене бір шеңбер қойылуды алға
тартқан. Ол шеңберді мұсылмандар «іші бос» деген мағынада сыфыр деп атаған. Профессор
Рислер өз еңбегінде былай дейді: «Мынаған баса назар аудару керек, соншалықты зерек,
ақылды бола тұрса да гректер де, мәдени деңгейі жоғары болса да римдіктер де ешқандай сан
жүйесін ойлап таба алмады. Бұрынғы адамдар саусақтарымен санайтын. Нөл табылғанына
350 жыл өткен соң ғана Европада есеп ғылымы қолға алына бастады» [4].

Мемлекеттің мықты болуы үшін рухани жағымыздың тамыры тереңде болуы керек. Ол
үшін «ұлттық иммунитет» қажет. Ұлттық иммунитет дегеніміз – сол халықтың ұлттық сана-
сезімі, салт-дәстүрі, ұлттық дүниетанымы, ұлттық рухы. Осыларды мектептен бастап оқыту
қажет. Қазақ руханиятында өзге ұлттардың мәдениеті мен тәрбиесі кіретіндей бос жер
болмауы керек, ол үшін қазақ ұрпағын өзге түркі халықтары секілді Яссаудің, Әл
Фарабидің, Баласағұнның, Игінекийдің, Абайдың, Шәкәрімнің еңбектерімен оқытып,
тәрбиелеу керек. Мысалы: Англияда өздерінің ұлттық дүниетанымына, құндылығына,
рухына, дініне негізделген «английканская церковь» деген жас ұрпақты тәрбиелейтін орын
бар. Олар өздерінің құндылықтарын балабақшадан бастап оқытады. Сонда әлгілерден: «Неге
осыншама қаржы бөліп, діндеріңіз бен дәстүрлеріңізді балабақшадан бастап оқытасындар?»
деп сұрағанда, олар: «Егер біз осы кезден бастап ақша бөліп рухани құндылығымызды
оқытып үлгермесек, ертеңгі күні біздің ұрпақ өзге тәрбие ықпалына кеткен кезде, оларды
қайтаруға бұдан да бес есе артық қаражат кетеді» деп жауап берген. Бұл факт те шынымен
құптарлық жайт. Және де ол біздің елге қажет-ақ.

Кез келген ұлт өз ұрпағының парасатты, білімді болуы үшін өз халқының
философиясын оқытып, үйретеді. Осы орайда біздің де айтуға тұрарлық, өзгеге үлгі
боларлық философиямыз бар. Қазақ философиясы – даналық философиясы, даналықты
игерген түсінік философиясы болғандықтан, алдыңғы кезекте ұлтымыздың рухани дамып
жетілуін өзіне мақсат етіп қояды. Өткен ғасырлардағы ғұлама бабаларымыз халықты үнемі
рухани-адамгершілік бағдарларға шақырып отырған. Әл Фараби замандастарына
«қайырымды, ізгілікті қаланың» қажеттілігін айтса, Баласағұн қоғамда әрбір адамның
әділетті болуын көксеген, Абай пендеге арнап «Адам бол!» деп кеңесін берген, Шәкәрім
болса, ар-ұяттан, ұжданнан әлеуметтік болмыстың, адам өмірінің түп қазығын іздеген.
Қазақтардың ежелгі түркілік дәуірі кезеңінде дүниетанымы болғаны белгілі. Кез келген
әлеуметтік, рухани құбылыстың мағыналық, мазмұндық, құндылықтық көрінісі жеке адам
үшін немесе бүтіндей халық үшін құтты, қайырлы болмаса, онда оның өзіндік келбетінің
әлеуметтік субъект үшін мәні де жоғалатыны анық. Түркі бабаларымыздың даналыққа толы
құптарлығы мен тұжырымдары тек қазақ халқы үшін ғана емес, жалпы түркі тілдес
халықтарға, бүкіл түркі әлеміне, одан кеңірек алсақ, барлық адамзат баласына рухани бағдар
болып табылады. «Кеңестік дәуірден кейінгі уақытта қазақ және түркі философиясы

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің хабаршысы, №4 (82), желтоқсан 2025

Әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар-Социально-гуманитарные науки-Social and humanities sciences арасындағы рухани-мәдени байланысты тереңдету мәселесі өзекті бола түсуде. Сонымен қатар, мәдени әртүрлілікке байланысты XX ғасырда кең дами бастаған философиялық ойлау мен пайымдау жаңа типтерін игеру қазіргі таңда маңызды болып отыр. Өйткені, оларда демократиялық мәдениеттің, азаматтық қоғамның қалыптасуы, рационалдықтың жаңа тәжірибесі жинақталған. Бұл тәжірибе біздің ұлттық ерекшелігімізді ескере отырып, ұлттық философиямыз бен ұлттық мәдениетімізді атамекенде өркендетуге теориялық-әдіснамалық негіз ретінде көмек береді, басқа мәдени кеңістіктермен тиімді сұхбаттық қатынаста болуға шақырады» [5].

Жалпы барша түркі тілдес халықтар рухани біріксе азғындық, менсінбеушілік, тәкаппарлық, нәпсі құмарлық, билік құмарлық секілді көптеген мәселелердің шешімі табылар еді. Негізгі мақсат қандай нәрсе болса да, оқиға болса да соның байыбына, негізіне, ақиқатына жету. Бұл арада атақты Араб философы атанған Әл Киндидің пікірінше, философия тарихына, бұрын өмір сүрген философтардың еңбектеріне, идеяларына ден қою қажетті қадам. «Ақиқатты қайдан болса да және кімнен болса да, мейлі ерте замандағы немесе бізбен көршілес емес халықтардың пікірі болсын – үйреніп, қабылдаудан қысылмау керек. Ақиқатты іздеушіге ақиқаттан артық ештеңе жоқ, ақиқаттан бас тартуға немесе ақиқатты ашқан не паш еткен адамдарға менмендікпен жоғарыдан төмен қарауға болмайды, ақиқатпен ешкімді кемсітуге болмайды, керісінше ақиқат адамның адамгершілігін арттырады» [6].

Білім мен тәрбие ісінде көп еңбек еткен ең алдымен зиялы қауым. Олардың да негізгі мақсаты қайткен күнде де өз ұлтымыздың төл мәдениеті мен таным-түсінігімізді сақтап қалып, болашақ ұрпаққа жеткізу болды. Кезінде қоғам қайраткері Ахмет Байтұрсынов: «Мектептің жаны мұғалім. Мұғалім қандай болса, мектеп сондай болмақшы. Яғни мұғалім білімді болса, ол мектептен балалар көбірек білім алып шықпақшы. Сондай болған соң ең әуелі мектепке керегі – білімді, педагогика мен методикадан хабардар, жақсы оқыта білетін мұғалім», – деп ұстаздың халық ағарту ісінде, жас ұрпаққа тәрбие беруде, жалпы еліміздің болашағы алдындағы орасан зор жауапкершілігін айқындап көрсеткен болатын. Адамзат тарихында білім-ғылым және тәрбие мәселелерінде түркілік әлем ойшылдарының еңбегі ерекше. Олардың ішінде Ахмет Яссауи мен Әл Фарабидің ілімдерінің маңыздылығын атап өтуге болады. «Ахмет Яссауидің ілімдеріне негізделе отырып, жаһандандудың ұлттық бірегейлік пен құндылықтарға тигізетін жағымсыз әсерлерін төрт санатқа бөлуге болады. Біріншіден, өзектен алшақтау және мағынаны жоғалту. Бұл тұрғыда Яссауи даналық пен өмірдің мәнін баса айтады. Жаһандану процесі, әсіресе жылдам өзгеріс, тұтынушылық мәдениет және материалдыққа бағытталу, жеке тұлғаларды дәстүрлі құндылықтар мен рухани өмірдің «өзегінен» алшақтатуы мүмкін. Пішінді ұстану және мағынаны жоғалту қаупі ұлттық құндылықтардың мазмұнынан айырылып, тек сыртқы пішіндердің сақталуына әкелуі мүмкін. Екіншіден, дарашылдыққа және ләззатқа шамадан тыс мән беру. Әлеуметтік ынтымақтастық пен «халыққа қызмет етуді» баса көрсететін Яссауидің сопылық жолы қазіргі заманғы дарашылдықтың және ләззатқа бағытталған өмір салтының таралуымен қайшы келуі мүмкін. Қалағанын таңдау еркіндігін абсолютті ету, жеке тұлғаны қоғамның моральдық шешімдерінен тәуелсіз етіп, ұлттық бірегейліктің негізін құрайтын ортақ құндылықтарды әлсіретуі мүмкін. Үшіншіден, дәстүрлі құндылықтардың маңызсыздығы. Жаһандану арқылы таралатын бөтен мәдени ықпалдар мен өмір салты ұлттық бірегейлікті құрайтын жергілікті дәстүрлердің, тілдің және моральдық принциптердің уақыт өте келе маңызсыз болып, ұмытылуына себеп болуы мүмкін. Яссауидің «Хикметтері» осы құндылықтарды қорғауға және сақтауға қызмет етті. Төртіншіден, «Кем Алат Иле Кемалат Олмас» (Жаман құралдармен кемелдікке жету мүмкін емес) қағидасының бұзылуы. "Жаман құралдармен кемелдікке жету мүмкін емес" деген мағынаны білдіретін бұл қағида, жаһандану әкелген құралдардың (технология, байланыс, медиа және т.б.) қате мақсаттармен немесе этикалық емес әдістермен қолданылуы ұлттық құндылықтар мен бірегейліктің тозуына әкелетінін көрсетеді» [7].

Қорытындылай келе, Ахмет Яссауидің рухани және моральдық құндылықтарға,

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің хабаршысы, №4 (82), желтоқсан 2025

Әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар-Социально-гуманитарные науки-Social and humanities sciences

әлеуметтік жауапкершілікке және даналыққа негізделген ілімдері жаһанданудың ұлттық бірегейлік пен құндылықтар тұрғысынан әкелуі мүмкін жағымсыз әсерлер ретінде материалдыққа бағытталу, мәдени эрозия, рухани бос орын және шамадан тыс дарашылдық сияқты элементтерді көруге мүмкіндік береді. Оның пікірінше, бұл жағымсыз әсерлердің қайтарымы (панцеясы) дұрыс рухани жетекшілік (даналық), дәстүрлі құндылықтарға беріктік және мағыналы өмір сүру болып табылады. Ахмет Яссауи іліміне және жалпы руханиятқа негізделген ой-тұжырым аясында, жаһандануға қарсы ұлттық бірегейлікті сақтау үшін жасалатын қадамдар, негізінен, білім, мәдениет және рухани өмір салаларына шоғырланады. Білім саласында ұлттық және рухани құндылықтарға баса назар аудару тарихи және мәдени сананы нығайтады. Алайда, бұл білім ана тілінде берілуі керек, себебі ана тілінің байлығын, нәзіктігін және рухани өлшемін үйрету қажет. Бұл жаһандық тіл әкелетін мәдени таяздыққа қарсы тұруға мүмкіндік береді. Білім беру барысында, Яссауидің «Хикметтеріндегідей», тек білімге ғана емес, сонымен қатар игі әдепке, парасаттылыққа және дұрыс өмір философиясына да бағытталған рухани тәрбие оқу бағдарламасына енгізілуі тиіс. Ұлттық бірегейліктің нақты көрінісі болып табылатын дәстүрлі өнер түрлерін (музыка, қолөнер, сәулет) қолдау және жастарды осы салаларға баулу – мәдени мұраны сақтаудың ең маңызды құралдарының бірі. Тағы бір құрал – ұлттық бірегейлікті айқындайтын және әлеуметтік байланыстарды нығайтатын мерекелерді, салт-дәстүрлерді және дәстүрлі іс-шараларды өзінің түпкі мәніне адал бола отырып, зор ықыласпен атап өту. Мәдени мұраны сақтау үшін қолданылатын соңғы құрал - мәдени өнімдерді жергіліктендіру. Басқаша айтқанда, жаһандық трендтерге соқыр еліктеудің орнына, ұлттық нақыштар мен құндылықтарды қамтитын төл мәдени өнімдерді (кино, әдебиет, музыка) шығаруды қолдау керек. Яссауи назар аударған соңғы сала – рухани өмір, ол әлеуметтік ынтымақтастық пен өзара іс-қимылды нығайту үшін маңызды. Көршілік және туыстық қарым-қатынастарды жандандыру ерекше маңызды. Дарашылдықтың (индивидуализм) таралуының алдын алу үшін, Яссауи баса айтқан әлеуметтік қызмет, ынтымақтастық және өзара көмек мәдениетін (мысалы, імек (хашар) және садақа-и жария сияқты) қолдайтын әлеуметтік жобалар әзірленуі тиіс. Бұл қадамдар ұлттық бірегейлікті оқшаулаудың орнына, оны күшейтуді және рухани негізге отырғызу арқылы жаһандық ықпалдарға төзімді етуді көздейді. Демақаан Демирел 2014 жылы жарық көрген «Фарабидің Идеал Мемлекеті: Қайырымды Қала» атты мақаласында мұсылман ойшылы Фарабидің саясат философиясының негізгі тақырыбын құрайтын «Қайырымды Қала» (*Әл-Мәдинәтул Фазыла*) ұғымын зерттейді [8].

Демирел Фарабидің саясатқа деген көзқарасы адамға бағытталғанын айта келіп, қайырымды қаланың бастауы мен түпкі мақсаты абсолютті бақыт екенін білдірген. Сондай-ақ, Фараби адамның түпкі мақсаты – бақыт пен ізгілікке жету екенін және бұл тек қайырымды қоғамда ғана мүмкін болатынын атап көрсеткен. Ол ең жақсы мемлекет нағыз әділеттілікке негізделеді және әділеттілік әрбір құндылықтың негізінде жатқан басты элемент деп санаған. Фараби мемлекет теориясын органикалық көзқарасқа негіздеп түсіндіруге тырысқан және идеалды мемлекетті «қайырымды қала – мінсіз сау дене» ұғымымен сипаттаған. Жүректі басқару органы ретінде анықтағанындай, қайырымды қаланың билеушісін де өмір мен қозғалыстың қайнар көзі деп білген. Бұл көзқарас Платонның қала-мемлекетіндегі ынтымақтастыққа ұқсайды. Фараби мемлекеттерді қайырымды қалалар және қайырымды емес қалалар деп жіктейді. Тек бір ғана қайырымды қала бар, ол – білімді және ізгі адамдар тұратын орын. Қайырымды емес қалалардың төрт түрі бар: 1. Надан қала (Жаһил қала): Бақытты білмейтін және жақсы болып көрінетін нәрселердің (денсаулық, байлық, ләззаттар және т.б.) соңынан қуатын қала. 2. Бұзылған қала немесе азғын қала (Фасық қала): Теориялық тұрғыдан қайырымды қаланың идеяларына ие, бірақ іс-әрекеттері надан қала тұрғындарының іс-әрекеттеріне ұқсайтын қала. 3. Өзгерген қала (Мутаббәддал қала): Бір кездері қайырымды қаланың идеялары мен іс-әрекеттеріне ие болған, бірақ қазір өзгерген және басқаша болып кеткен қала. 4. Адасқан қала немесе жолдан тайып ауытқыған қала (Даалла қала): Дүниедегі өмірден кейінгі бақытты мақсат ететін, бірақ Құдай және белсенді ақыл туралы қате пікірлері бар және билеушісі өзіне уахи келді деп

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің хабаршысы, №4 (82), желтоқсан 2025

Әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар-Социально-гуманитарные науки-Social and humanities sciences мәлімдейтін қала. Фарабидің идеалды мемлекет туралы түсінігі – адамзат үшін әрі дүниелік, әрі рухани бақытты мақсат ететін ізгілікті мақсатқа жетудің құралы. Ол әрдайым игі істер, ізгілік, бақыт және білім арасында байланыс орнатады. Қайырымды қала – бақытты әрі жақсы өмір жолында ілгерілеудің және өзін кемелдендірудің басты себебі. Ежелгі Грек ойшылдары Платон мен Аристотельге ұқсас, Фараби де саясат философиясында ізгілік ұғымына назар аударған, әділеттілікті барлық басқа ізгіліктерді қамтитын ең жоғарғы ізгілік деп санаған және саяси ізгілік пен моральдық ізгіліктің өзара тығыз байланысты екенін дәлелдеген. Сондықтан «Қайырымды қала» ұғымының қазіргі Түркі дүниетанымы контекстінде Қазақстанда және азаматтық қоғам құру әрекеттері үшін қандай модель бола алатыны туралы толығырақ зерттелуі қажет. Қазіргі уақытта біздің елге сөзі мен ісі қатар жүретін ірі адамдардың қажеттілігі туындап отыр. «Мәдениет, өркениет, ғылым-білім дамыған сайын адам да өсіп жетіліп, биіктей түсуі керек еді. Бірақ адам іріленудің, тұлға болып өсудің орнына кері кетіп, ұсақталып барады. Қазіргі адамдар адамзаттың қиыршық құнына айналып кеткен (песок человечества)» [9].

Конфуцийдің ұлағатты сөзі бар: «Адам аяғынан басына дейін өлшенбейді, басынан бастап аспанға дейін өлшенеді» - деген. Адам бір күйде қалып қоймайды. Қаласа ол өседі, өзінен асып түседі. Оның өсіп жетілуіне шек қоюға болмайды. Сондықтан біздің елдің жастарының да рухани дамып жетілуіне, ұлттық рухының қалыптасуына ұлттық негізде түркілік дүниетанымды еркін меңгеруіне мүмкіндік берген дұрыс деп ойлаймыз.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Түркі ойшылдарының еңбектеріне жүргізілген талдау рухани-адамгершілік тәрбиенің мәнін айқындайтын негізгі философиялық-педагогикалық идеяларды анықтауға және олардың қазіргі қазақ жастарының ұлттық рухын қалыптастыру үшін маңыздылығын бағалауға мүмкіндік берді. Зерттеудің маңызды нәтижелерінің бірі түркі дүниетанымында Білім тек білімге апаратын жол ретінде ғана емес, сонымен бірге ішкі үйлесімділікті, ізгілік пен әлеуметтік жауапкершілікті қалыптастыру құралы ретінде қарастырылатындығын анықтау болды.

Әл-Фараби ілімі білім берудің заманауи құзыреттілік моделінің қағидаттарына сәйкес келетін ұтымды білімді адамның адамгершілік қалыптасуымен үйлестіру қажеттілігін атап көрсетеді. Ахмет Яссауидің еңбектерін талдау оның рухани кемелдік, кішіпейілділік, ізгілік және қоғамдық қызмет туралы идеялары тұрақты құндылық бағдарларына бағдарланған жастарды тәрбиелеу үшін өзекті болып қала беретінін көрсетті. Абай мен Шәкәрімнің қосқан үлесі өзін-өзі танудың, моральдық тазалық пен әлеуметтік белсенділіктің қазіргі заман жағдайындағы тұлғаның дамуының қажетті негізі ретіндегі рөлін ашады.

Салыстырмалы талдау түркі философиялық дәстүрі ұлттық бірегейлікті нығайту және жаһандану жағдайында мәдени тұрақтылықты арттыру қажеттілігін қоса алғанда, қазақстандық қоғамның қазіргі заманғы қажеттіліктерімен үйлесімді түрде салыстырылатынын анықтады. Ана тілінің, дәстүрлердің және ұлттық құндылықтардың рухани тұтастықты сақтау факторлары ретіндегі рөлі ерекше маңызға ие.

Нәтижелерді талқылау түркі дүниетанымының элементтерін білім беру процесіне қосу эмоционалды-адамгершілік саланың дамуына, тұрақты құндылық позициясын қалыптастыруға және мәдени бірігуге төтеп бере алатын тұлғаны тәрбиелеуге ықпал ететіндігін көрсетті. Осылайша, түркі ойшылдарының идеялары рухани иммунитетті қалыптастыру және қазақ жастарының ұлттық рухын нығайту үшін тиімді әдіснамалық негіз бола алады.

Қорытынды

Философиялық тұрғысынан алғанда қазіргі қоғамның шынайылығы – бір жерден басқарылатын жаһанданған әлем құру, сол әлемнің ғана ғылымы мен техникасын дамытып, технологиясын меңгеру, сол кеңістікте ғана өмір сүре алатындармен бәсекеге түсу, табиғи емес, қолдан жасалған саяси-экономикалық сұрыпталу заңынан өту. Бұл Тәуелсіз мемлекет ретінде танылған біз үшін де, басқа да дамушы мемлекеттер үшін де оңай дүние емес. Ақпараттандырылу, технократизм, сциентизм кезеңіндегі рухани мүшкілдік мәселесін жою

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің хабаршысы, №4 (82), желтоқсан 2025

Әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар-Социально-гуманитарные науки-Social and humanities sciences үшін барлық түркі тілдес халықтарының мүддесін қорғайтын ақпараттық кеңістік құру жөн деп ойлаймыз. Жүргізілген зерттеу Түркі дүниетанымы жаһандану жағдайында қазақ жастарының ұлттық рухын қалыптастыру үшін маңызды әдіснамалық негіз бола алатын тұтас рухани-философиялық жүйе екенін анықтауға мүмкіндік берді. Әл-Фараби, Ахмет Яссауи, Абай, Шәкәрім және басқа да ойшылдардың еңбектерін талдау олардың білім мен адамгершіліктің бірлігі, рухани жетілу, әлеуметтік жауапкершілік пен ізгілік туралы идеялары қазіргі білім беру жүйесі үшін жоғары өзектілікті сақтайтынын көрсетті.

Түркі құндылықтарына негізделген рухани-адамгершілік тәрбие ұлттық бірегейлікті нығайтуға, орнықты құндылық ұстанымын дамытуға, жастардың гуманистік дүниетанымы мен мәдени тұрақтылығын қалыптастыруға ықпал ететіні анықталды. Ұрпақтар сабақтастығын қамтамасыз ететін және Ұлттық иммунитеттің негізі ретінде қызмет ететін ұлттық тіл, мәдени дәстүрлер мен рухани мұра ерекше маңызға ие. Алынған нәтижелер түркі философиясының элементтерін білім беру және тәрбие практикасына біріктіру қажеттілігін растайды. Бұл рухани-адамгершілік тәрбиенің тиімділігін арттыруға, ұлттық құндылықтардың рөлін күшейтуге және қазіргі заманғы сын-қатерлер контекстінде тұлғаның үйлесімді дамуын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі

1. Айталы А. А. Рухани кемелдік. Ақтөбе.-2019 ж., 24 б.
2. Тайжанов А.Т. Білім философиясы мен социологиясы. Ақтөбе. – 2011., 4 б.
3. Сімітқов Ж., Нұрпейіс Т. Мәңгілік Ел болудың стратегиясы. Егемен Қазақстан.-17.07.2013, №172, 4 б.
4. «Иман» журналы., 2009 ж., №2., 18 б.
5. Нысанбаев Ә. Қазақ философиясының рухани бастаулары. Егемен Қазақстан-17.07.2013, №172, 3 б.
6. Рысқалиев Т.Х. Философия тарихына шолу. Орал. – 2005 ж., 97 б.
7. Bije, Hayati «Pîr-I Turkistan Hoca Ahmed Yesevî (Turkistan priest Khoja Ahmed Yasawi)». Ankara: Khoja Ahmed Yasawi University, 2016.
8. Demakaan Demirel. "Fârâbi'nin Ideal state: Erdemli Şehir (the ideal state of Farabi: The Good City)."Journal of Niğde University IIBF, 2014, 7(1): 358-369.
9. Ницше Ф., Рысқалиев Т.Х. «Құндылықтарды» жоққа шығарған ілімінің құнды жақтары. «Әлемдік философияның өзекті мәселелері: адам, оның санасы мен адамгершілігінің дамуы». 2023 ж.

References

1. Aitaly A. A. Ruhani kemeldık. Aqtöbe.-2019 j., 24 b.
2. Taijanov A.T. Bılım filosofiasy men sosiologiasy. Aqtöbe. – 2011., 4 b.
3. Sımtıkov J., Nürpeis T. Mäñgılık El boludyñ strategiasy. Egemen Qazaqstan.-17.07.2013, №172, 4 b.
4. «İman» jurnalı., 2009 j., №2., 18 b.
5. Nysanbaev Ä. Qazaq filosofiasynyñ ruhani bastaulary. Egemen Qazaqstan-17.07.2013, №172, 3 b.
6. Rysqaliev T.H. Filosofia tarihyna şolu. Oral. – 2005 j., 97 b.
7. Bije, Hayati «Pîr-I Turkistan Hoca Ahmed Yesevî (Turkistan priest Khoja Ahmed Yasawi)». Ankara: Khoja Ahmed Yasawi University, 2016.
8. Demakaan Demirel «Fârâbi'nin Ideal state: Erdemli Şehir (the ideal state of Farabi: The Good City)». Journal of Niğde University IIBF, 2014, 7(1): 358-369.
9. Nisşe F., Rysqaliev T.H. «Qündylyqtardy» joqqa şyğarğan ılıminiñ qündy jaqtary. «Älemdık filosofianyñ özecktı mäseleleri: adam, onyñ sanasy men adamgerşılıgınyñ damuy». 2023 j.

ЗНАЧЕНИЕ ПРОБЛЕМ ОБРАЗОВАНИЯ И ВОСПИТАНИЯ В ТЮРКСКОМ МИРОВОЗЗРЕНИИ В ФОРМИРОВАНИИ НАЦИОНАЛЬНОГО ДУХА КАЗАХСКОЙ МОЛОДЕЖИ.

БАЛАПАШЕВ Б.С.*, ХАЛИЛ Г.

*Балапашев Бекен Сарсенгалиевич - Магистр гуманитарных наук, кафедра Ассамблеи народа Казахстана и социально-политических дисциплин, Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова, г. Актөбе, Казахстан.

E-mail: beken.balapashev@bk.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7744-2008>

Халил Гюнай - PhD, кафедра Ассамблеи народа Казахстана и социально-политических дисциплин, Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова, г. Актөбе, Казахстан.

E-mail: hall.gnayu@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1503-7415>

Аннотация. В статье рассматривается значение проблем образования и воспитания в контексте тюркского мировоззрения как ключевого фактора формирования национального духа казахской молодежи. Автор подчеркивает, что, несмотря на признание образования и воспитания фундаментальными основами развития общества, их эффективность раскрывается лишь в сочетании с нравственными и духовными ценностями, составляющими ядро тюркской философии. В ходе исследования проводится анализ духовного наследия выдающихся мыслителей — Аль-Фараби, Ахмета Яссауи, Шакарима, Абая и других представителей тюркской интеллектуальной традиции. Особое внимание уделяется их взглядам на гармонию знания и нравственности, духовное совершенствование личности, воспитание ответственности и стремления к общественному благу.

Проблема сохранения национального сознания и культурной целостности в условиях глобализации рассматривается через призму идей тюркской философии, где устойчивость духовных основ общества определяется преемственностью ценностей. Доказано, что учение Яссауи о добродетели, духовной зрелости и социальной ответственности может служить методологической опорой в воспитании современной молодежи. В статье также раскрывается роль национальных ценностей, родного языка и духовно-нравственного воспитания в системе образования. На основе анализа делается вывод о том, что духовно-нравственное воспитание, основанное на тюркском мировоззрении, является важнейшим механизмом укрепления национального иммунитета, сохранения идентичности и формирования устойчивого национального духа.

Ключевые слова: образование, наука, воспитание, тюркское мировоззрение, философия.

THE IMPORTANCE OF THE PROBLEMS OF EDUCATION AND UPBRINGING IN THE TURKIC WORLDVIEW IN THE FORMATION OF THE NATIONAL SPIRIT OF KAZAKH YOUTH.

BALAPASHEV B.S.*, KHALIL G.

*Balapashev Beken Sarsengalieovich - Master of humanities, department of the Assembly of the people of Kazakhstan and socio-political disciplines, Aktobe regional university named after K. Zhubanov, Aktobe, Kazakhstan.

E-mail: beken.balapashev@bk.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7744-2008>

Khalil Gunai - PhD, department of the Assembly of the People of Kazakhstan and socio-political disciplines, Aktobe regional university named after K. Zhubanov, Aktobe, Kazakhstan.

E-mail: hall.gnayu@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1503-7415>

Abstract. The article examines the importance of the problems of education and upbringing in the context of the Turkic worldview as a key factor in the formation of the national spirit of Kazakh youth. The author emphasizes that, despite the recognition of education and upbringing as the fundamental foundations of the development of society, their effectiveness is revealed only in combination with the moral and spiritual values that form the core of Turkic philosophy. The study analyzes the spiritual heritage of prominent thinkers — Al-Farabi, Ahmet Yassawi, Shakarim, Abai and other representatives of the Turkic intellectual tradition. Special attention is paid to their views on the harmony of knowledge and morality, the spiritual improvement of the individual, the education of responsibility and the pursuit of the common good.

The problem of preserving national consciousness and cultural integrity in the context of globalization is considered through the prism of the ideas of Turkic philosophy, where the stability of the spiritual foundations of society is determined by the continuity of values. It is proved that Yassawi's teaching on virtue, spiritual maturity and social responsibility can serve as a methodological support in the education of modern youth. The article also reveals the role of national values, native language and spiritual and moral education in the education system. Based on the

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің хабаршысы, №4 (82), желтоқсан 2025
Әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар-Социально-гуманитарные науки-Social and humanities sciences
analysis, it is concluded that spiritual and moral education based on the Turkic worldview is the most important
mechanism for strengthening national immunity, preserving identity and forming a stable national spirit.
Key words: education, science, upbringing, Turkic worldview, philosophy.